Terapie jako dekonstrukce
Michael White
In: „Systemische Praxis und Postmoderne“, Sborník, Suhrkamp taschenbuch, 2. vyd. 1994, s. 39-63, překlad Vratislav Strnad, říjen-listopad 1996.

V tomto článku mi nejde o dekonstrukci vědění a praktických postupů etablovaných terapeutických modelů nebo ”hnutí”. Spíše bych se chtěl zamyslet nad určitými terapeutickými praktikami ve vztahovém rámci, který vyplývá z pojmu dekonstrukce.

Protože ve své profesionální práci dávám přednost tomu, co se děje v terapeutickém kontextu, představím na začátku tohoto článku několik případů. Z důvodů jejich rozsahu je budu jen glosovat, a proto nebudou přiměřeně reprodukovat onen spíše ”neuspořádaně” probíhající proces se všemi dobrodružnými odchylkami, který nazýváme terapií. Takto zjednodušená vylíčení v praxi neexistují.

Několik kazuistických příběhů

Eliška

Eliška je matka dvanáctileté a patnáctileté dcery, které vychovává sama. Navštívila mě kvůli dcerám. Dělaly jí starost neustálé nepřátelské výpady dcer vůči ní, jejich časté výbuchy hněvu a očividná nešťastnost. Tímto problémem Eliška trpěla již delší dobu a obávala se, že se ze svého zoufalství už nedostane. Protože s ní dcery odmítly přijít, přišla sama.

V rozhovoru jsem se jí ptal, do jaké míry tyto problémy ovlivňují život členů rodiny a do jaké míry narušují vztahy uvnitř rodiny. Pak jsem se ptal trochu přesněji, jakým způsobem tyto problémy poškozují Eliščin sebeobraz: Co by vypověděly o ní jako o matce? Mezi slzami se mi svěřila se svým pocitem, že v roli matky selhala. Po tomto úvodu jsem mohl trochu porozumět osobní situaci, v níž se Eliška nacházela.

Nyní jsem se ptal dále, jak se projevuje její sebehodnocení jakožto selhávající matky ve vztahu k dětem. Podrobně popisovala své pocity viny, které cítila, protože se jí nepodařilo poskytnout dětem lepší rodinné zázemí. Mluvila o své nejistotě v jednání s dětmi, o tendenci stále se jim za něco omlouvat a o svém sklonu zcela podléhat jejich hodnocení.

Byl tento chaos, způsobovaný pocitem selhání a s ním spojenými pocity viny, pro Elišku přijatelný? Anebo by se jí dařilo lépe, kdyby se ve svém životě a ve svých vztazích od této tyranie osvobodila? Když jsme tyto otázky probírali, dávala Eliška jasně najevo, že současný stav jejích vztahů k dětem je pro ni zcela neudržitelný. Došla k tomu, že je načase s tím něco udělat a říct si své slovo k tomu, jakým směrem by se měl dále ubírat její život a jakou formu by měly mít její vztahy.

Povzbuzoval jsem Elišku k tomu, aby přišla na to, co ji ”přivedlo” k tomu pohledu, že jako matka a jako člověk selhala; aby vyzkoumala mechanismy, které vyprovokovaly její pocity viny. Jaké zkušenosti ji přivedly k tomu, že se na sebe dívá tímto způsobem? Věří snad, že ženy jsou k takovému pohledu na sebe a k pocitům selhání vůči dětem náchylnější než muži? V tom u ní nebylo pochyb, že ženy jsou k takovým prožitkům jednoznačně náchylnější.

Těmito otázkami jsme se jednak dostali k mnohým detailům osobního života, které Elišku vedly k hodnocení sebe jako selhávající (například k její zkušenosti zneužívání jejím bývalým manželem), jednak k obecnějším podmínkám, specifickým pro pohlavní roli (například k tendenci, která je v naší kultuře rozšířená, totiž k připisování odpovědnosti za chybný vývoj rodiny matkám). Když jsme se zabývali způsoby, jakými ovlivňovalo její život sebeznehodnocování, začala Eliška u sebe vnímat identitu, která se od tohoto sebeobrazu odchylovala. Selhání už nebylo synonymem její identity. Tento vývoj pro nás vytvořil prostor pro vypátrání takových oblastí jejího života, v nichž se už dříve bránila takovému sebeznehodnocení a kdy se dokázala postavit tyranii sebeobviňování. Odmítání a znehodnocení sebe sama bylo možno vykreslit v procesu dalšího dotazování, v němž jsme narazili na další možnosti, jakou osobou by Eliška kromě toho ještě mohla být. Čím více se vynořovaly tyto možnosti, tím více pro Elišku vyvstávaly reálné šance pro změnu života. Požádal jsem ji, aby vyhledala, co si na sobě cení jako na matce. Mluvili jsme o tom, jak je pro ni důležité chopit se iniciativy a sdělit druhým novinky o sobě, na které přišla.

Myslela na to, že začne u svých dětí. Chtěla jim povědět o tom, které stránky sebe jako ženy a matky, stránky hodné lásky, na sobě objevila. Myslí, že by jim odolala, kdyby jí dávaly na

srozuměnou, aby se podřídila jejich dozoru a posuzování. Na Eliščiny snahy ”znovu držet život ve svých rukou” nereagovaly děti právě nadšeně; místo toho jí dávaly pocítit, aby vše vrátila do starých kolejí. Ale Elišce se podařilo tyto pokusy svých dětí odvrátit a vtáhnout dcery do alternativního příběhu jejího života, v němž jde o to, kdo skutečně je jako žena. Tak se život všech zase pohnul dopředu.

Anna a Jan

Jan a Anna žili odděleně. Přáli si terapii, kterou vnímali jako pokus o řešení hořkého konfliktu, týkajícího se práva pečovat o děti a uspořádání návštěv, stejně jako vyjasnění rozdělení majetku. Na začátku prvního sezení se dostali do ostré debaty, v níž si vzájemně konfrontovali všechny možné požadavky a protipožadavky a jen příležitostně sklouzli kradmým pohledem mým směrem. Po nějaké chvíli jsem je přerušil, poděkoval jim za otevřenost, s jakou vyjádřili své problémy, a za plastickou ukázku toho, jak to mezi nimi chodí.

Po krátké pauze se vřítili do nového kola výčitek a obvinění. Naštěstí se mi znovu podařilo je přerušit a vysvětlit jim, že jsem již docela dobře pochopil, jak oba svůj vztah vidí; dal jsem jim na srozuměnou, že další demonstrace tohoto druhu již nepovažuji za nezbytné.

Zeptal jsem se, do jaké míry tento vzorec vzájemných výměn – nepřátelská roztržka, kterou oba právě tak jasně demonstrovali – charakterizuje jejich vztah. Jak ovlivnil tento vzorec jejich představy o jejich partnerském vztahu? Konečně, jakým způsobem toto vnímání jejich vztahu ovlivnilo jejich vzájemné reagování jeden na druhého? K jakému způsobu jednání jednoho vůči druhému se nachávali oba strhnout, když upadli do tohoto nepřátelského modelu ”já to přece musím vědět lépe”? Když jsme společně došli k tomu, jakou měrou jejich vztah podléhal diktátu tohoto vzorce, zeptal jsem se Anny a Jana, zda se tento vzorec postupně nestal převládajícím způsobem vzájemného reagování. Není tomu snad tak, že je tento vzorec vzájemného zaměření jednoho vůči druhému fascinuje? Hodí se k nim tento způsob vzájemného jednání? Je jim šitý na míru? Považují ho za obohacení svého života?

Oba trvali na tom, že si tento model chování nevybrali a ani jeden se neubránil dodat, že očividně ten druhý dává tomuto vzorci přednost. Protože mě oba ujišťovali, že takovéto stavění se proti sobě vlastně neodpovídá jejich ”stylu”, nabídl jsem jim vysvětlení, že je spíše nepravděpodobné, že by na ně přišli sami.

Poté jsem Annu a Jana požádal, aby mi pomohli lépe porozumět, co je přimělo k tomu, orientovat se při odlišných názorech na tento vzorec, a jak to celé vzniklo. V jakých situacích byli svědky tohoto schématu? Jak se původně dostali k těmto technikám zacházení se sebou a v jakých situacích prožili něco takového poprvé na vlastní kůži? V jakém kontextu by takovýto vzorec chování považovali za zcela přirozený? Čím by se obvykle dalo ospravedlnit jeho zachování? Co Annu a Jana povzbudilo k podřízení se těmto vzorcům?

V průběhu této diskuse, když Anna a Jan hovořili o svých zkušenostech s tímto schématem, které je zaměřovalo proti sobě navzájem, si oba ujasnili, že tento model k jejich vztahu už ”nepasuje”. Podařilo se jim zahlédnout své partnerství v úplně jiném světle. Zeptal jsem se jich, zda jsou připraveni přenechat těmto mechanismům vše, co z jejich vztahu zbylo, anebo zda spíše chtějí zasáhnout a sami určovat běh věcí – vyvinout plán pro to, co z jejich vztahu zbylo, se kterým by oba souhlasili? Na tuto otázku se oba jasně vyjádřili, že tento model nepřátelství jejich život vyčerpal a že se už nechtějí podrobovat tomuto diktátu.

Pak jsme se věnovali otázce, na jakých věcech by se dal založit pokus o to, získat zpět vše, co z jejich partnerství zbylo. Podařilo se nám objevit řadu vyjímek (*unique outcomes*), mezi nimi také ty momenty během dlouhých hovorů a dohadů, které by mohly vést k vystupňování nepřátelství, ale oni je k tomu nevyužily. Pomocí několika otázek jsem Annu a Jana podpořil v tom, aby tyto vyjímky ”vepsali” do příběhu jejich soukromého života. V průběhu tohoto procesu reaktivovali dřívější (a časem zapadlé) strategie řešení problému, které mohli postupně stále více využít ve svých sporech o právech, týkajících se péče o děti, uspořádání návštěv dětí a ve vyjasnění majetkových poměrů.

Rozhovor s rodinou
Rozhovor se rozvíjel do momentu, kdy se terapeutka rozhodla říci si o mínění členů týmu, sedícího za jednosměrným zrcadlem. Terapeutka a rodina si vyměnily místa s týmem; nyní si mohly jako publikum vyslechnout diskuse členů týmu. Ti se nejprve představili. Pak si začali vyměňovat své postřehy k faktům o členech rodiny a jejich vztazích, která se jim "vybarvovala" během první části předchozího rozhovoru.
Členové týmu zacházeli s těmito "vybarvujícími se" fakty skoro tak, jako by šlo o nějaké tajemství, které mohou rozplést jen samotní členové rodiny. Poté, co jeden člen týmu vylíčil své pozorování, připojili k němu ostatní své otázky, které měly členy rodiny přivést k těm fascinujícím aspektům pozorování, které byly předtím opominuty. Další otázky měly inspirovat spekulace ostatních členů týmu, opírající se o "vnitřní poznatky" členů rodiny. Pak se jeden člen týmu zeptal jedné z kolegyň, proč ji zaujal právě ten určitý vývoj, který popsala. Řadou otázek kolegů byla podnícena, aby o tomto svém zaujetí uvažovala v kontextu vlastních, osobních zkušeností a fantazií.
Potom si tým znovu vyměnil místo s rodinou a terapeutkou. Terapeutka se ptala členů rodiny, jak vnímali úvahy týmu, které komentáře a otázky týmu jim připadly zajímavé nebo trefné a které ne. Když členové rodiny začali dávat mezi sebou dohromady ty komentáře a otázky, které vzbudily jejich zájem, zeptala se jich terapeutka po důvodech jejich zájmu a po tom, k jakým úsudkům a závěrům by tyto otázky a komentáře mohly vést. Kromě toho nechala terapeutka členy rodiny spekulovat o tom, co by se v následujících týdnech – v závislosti na těchto úsudcích a závěrech – mohlo změnit na jejich přístupu k problému.
Terapeutka pak vedla rozhovor k závěru; požádala členy rodiny, aby si sami mezi sebou popovídali o proběhlém rozhovoru. Nakonec se pokusila objasnit své vlastní komentáře a svou zvědavost z hlediska svých osobních zkušeností a fantazií.

Metoda dekonstrukce
Existuje základní a centrální téma, společné pro všechny tyto způsoby uvažování o terapii? Věřím, že ano; je to téma, jež by bylo možno označit jako "metoda dekonstrukce". Co je dekonstrukce? Nejprve bych se chtěl přiznat: nejsem žádný akademik, ale – při nedostatku lepšího označení – jsem terapeut. Práce mimo akademické kruhy mi dovoluje mnohé svobody, mezi nimi též tu, že nemusím dbát jistých pravidel, např. nemusím pojmu dekonstrukce užívat striktně ve smyslu Derridy, anebo se mohu odvolávat na autory, kteří se obyčejně nepočítají mezi zástupce dekonstruktivistické metody.
Podle této mé spíše volné definice má dekonstrukce co dělat s takovými pracovními postupy, které otřásají skutečnostmi a zvyklostmi, přijatými za "samozřejmé"; pracuje s takzvanými "pravdami", odštěpenými od podmínek a kontextu jejich vzniku, se zduchovnělou řečí, která zahaluje své předpojatosti a předsudky, a s důvěrnými praktikami zacházení se sebou a se vztahy k druhým lidem, praktikami založenými na podmanění druhých. Protože dekonstrukce odcizuje od svých nositelů ty jejich skutečnosti a praktiky, které u nich získaly "punc samozřejmosti", jde přitom také o získání odstupu vůči důvěrnému světu. Podle Bourdieuho podporuje odstup vůči důvěrné a samozřejmě známé zkušenosti (skrze její objektivaci) "znovupřisvojení" vyhoštěného Já. Pokud jde o mě, nevěřím, že Bourdieu chápe Já jako esenci v tom smyslu, že by se osoba tímto znovupřisvojením sebe sama "nalezla". Spíše to chápu tak, že skrze objektivaci důvěrně známého světa si můžeme zřetelněji uvědomit, do jaké míry naši existenci formují určité "způsoby života a myšlení" a že se nám tím otevírá možnost volby žít podle jiného "způsobu života a myšlení". Bourdieu se v prvé řadě zabývá otázkou, do jaké míry utváří provázanost osoby s určitými sociálními vazbami, například s akademickým světem, její hodnotové postoje vůči klíčovým životním otázkám.
O dekonstrukci však můžeme uvažovat také jiným způsobem, například jako o dekonstrukci "historie Já" a panujících forem kulturního povědomí, podle nichž lidé žijí; o dekonstrukci praktického zacházení se sebou a s druhými; o dekonstrukci diskusních praktik, uplatňovaných v naší kultuře.
Dekonstrukce je založena na tom, co se obvykle označuje jako "konstruktivistická" nebo, jak bych

řekl raději, ”konstitucionalistická” perspektiva vůči světu. Podle této perspektivy je lidský život formován významem, připisovaným vlastním zkušenostem; je formován začleněností do sociálních struktur a také osvojenými jazykovými, resp. kulturními praktikami zacházení se sebou a s druhými. Tato perspektiva je neslučitelná s převládajícími strukturalistickými (chování reflektuje strukturu ducha) a funkcionalistickými (chování plní pro systém určitou funkci) způsoby uvažování v oblasti psychoterapie.
V následující diskusi se budu zaprvé zabývat dekonstrukcí dějin, zadruhé dekonstrukcí moderních mocenských technik a zatřetí dekonstrukcí diskusních praktik. Ovšemže s Michelem Foucaultem (1980) věřím, že doména vědění současně představuje doménu moci a naopak, doména moci současně representuje doménu vědění. Proto věřím, že pokud význam má co do činění s věděním a praxe má co do činění s mocí, potud jsou význam, struktury a praktiky svými konstituujícími aspekty navzájem neodlučitelně propojeny.

Vyprávění / vědění

Člověk připisuje svým zkušenostem význam, který pak utváří, resp. formuje jeho život. K cíli zaměřené jednání je předem zformováno ”produkcí významů”. Tyto představy podnítily vědce sociálně vědních oborů k hledání charakteru vztahových systémů, který člověku usnadňuje interpretovat jeho zkušenost. Mnozí vědci považovali za primární vztahový systém, v němž se daří tvořit takové významy, ”vyprávění”. Vyprávěními o svém životě a životě druhých lidí, která si lidé vytvářejí, propůjčují svým zkušenostem význam. Těmito vyprávěními neurčují jen významy, které přiřadí svým zkušenostem, ale dalekosáhle jimi vyčleňují určité aspekty své zkušenosti, které mají být vyjádřeny; vlastně určují, jak se bude lidský život odvíjet a jakou bude mít formu.
Vyprávění tvoří rámec s časovou dimenzí: probíhá v minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Člověku umožňuje navzájem propojit jednotlivé aspekty jeho zkušenosti v časovém průběhu a podle určitých témat nebo ”událostí”, které pak tvoří určitou ”krajinu událostí” (Bruner, 1986). Toto zanesení zkušenosti do ”krajiny událostí” dodává člověku pocit, že se jeho život odvíjí, pocit rozvíjení sebe sama.
Podle Brunera (1986), ale též podle Greimase a Courtese (1976) se vyprávění – tak jako texty vůbec – skládají dohromady podle dvojích krajin. Druhá krajina je ”krajinou vědomí”. Ona vyznačuje vědomí charakterů nebo protagonistů události, zahrnuje jejich myšlenky a vjemy, jejich uvažování, poznatky a závěry ve vztahu k událostem, jak se odehrávají v krajině událostí. Vyjdeme-li z toho, že struktura textů má stejný význam jako struktura vyprávění, v nichž lidé žijí a nás zajímají kvůli vytváření konceptů života skrze vyprávění, pak se můžeme přesněji dostat k perspektivě, podle níž lidé žijí svůj život v rámci krajin událostí a krajin vědomí.
Odkud se nakonec tato vyprávění o lidském životě berou? Vyvěrají z mnoha kontextů, které zahrnují mýty a systémy víry původu rodinného, institucionálního a etnického. Nakonec jsou ale všechna vyprávění nevyhnutně spoluutvářena převládajícím kulturním povědomím naší společnosti. Toto povědomí[1] nemá nic společného s poznatky nebo objevy týkajícími se lidské povahy, protože jde o stvořené (zkonstruované) vědění, které mimo jiné obsahuje návody na jednání pro různé skupiny lidí. V Západních kulturách to jsou do značné míry individuální a pohlavně specifické předpisy, jak se má v tomto světě žít.

Dekonstrukce a terapie

Pro umožnění dekonstrukce příběhů, v nichž lidé žijí, jsem navrhl objektivovat problémy, kvůli nimž se klienti odebrali vyhledat terapii.[2] Toto objektivování lidi vtahuje spíše do externalizujících než do zvnitřňujících rozhovorů o problému. Takový externalizující rozhovor vytváří určitý druh proti-řeči, nebo – jak to krátce navrhl David Epston – ”anti-řeči”.
Externalizující rozhovory činí z ”důvěrně známých věcí věci exotické” tím, že lidem pomáhají poznávat a identifikovat soukromé příběhy a danou kulturou vytvářená přesvědčení ; ony příběhy a

1 V orig.: das Wissen (pozn. překl.)
2 Podobně Goolishian a Andersonová vytvořili pojem ”problémem determinovaný systém” na základě zkoumání podnětů, které lidi vedly k terapii. Koncept dále rozpracoval Ludewig a označil jej jako ”problémový systém”. Ten se stal jádrem jeho klinické teorie, založené na sekvenci různých sociálních sytémů. Jde o první komplexní alternativu k objektivistické klinické teorii, tradičně založené na diagnóze potíže nebo problému. (pozn. překl.)

ona přesvědčení, které a která utvářejí jejich život a něco vypovídají o jejich osobní identitě. Tyto externalizující rozhovory mohou lidem pomoci rozuzlit jejich Já[3] a jejich vztahy, jak se utvářely v čase.
Externalizující rozhovory začínají tím, že klienty povzbudíme vyprávět o tom, jak příslušný problém působí na jejich život ; přitom jde především o otázku, jak problém ovlivnil jejich sebeobraz a vnímání jejich osobních vztahů. Potom klienty požádáme o vylíčení toho, jak tyto způsoby pohledu zpětně ovlivnily jejich život všeobecně, a zvláště pak, jak se projevují v kontaktu s druhými lidmi. Poté často probíráme, jak se k takovým způsobům pohledu dostali.
Když se lidé pustí do takových externalizujících rozhovorů, přestanou jim jejich soukromé příběhy předepisovat, jak mají nahlížet svou identitu a v čem spočívá pravda jejich osobních vztahů. Tyto příběhy přestávají způsobovat ustrnutí života těchto lidí. Lidé pak prožívají odloučení a odcizení od těchto příběhů. Tímto odloučením vzniká volný prostor, v němž se mohou dobrat jiného a ”lepšího” vědění o sobě; takového vědění, ve kterém je místo pro jejich budoucí život. Touto cestou jsou vytvořeny podmínky pro něco, co Foucault (1987) označuje jako ”vzpouru podmaněných způsobů vědění”.
Jak může toto alternativní vědění vzniknout, resp. jak může být znovu vzkříšeno? Jakmile se lidé distancují od dominujícího vědění, které dosud utvářelo jejich život, začnou se lépe orientovat v takových stránkách své zkušenosti, které toto vědění zpochybňují, případně mu odporují. Takové protikladné stránky zkušenosti jsem v souladu s Goffmanem označil jako ”vyjímky” (*unique outcomes*). Vyjímky poskytují orientaci v terapeutické práci a jsou východiskem pro vznik nebo oživení alternativního vědění.
Terapeuti mohou tento první výskyt nebo znovuoživení alternativních příběhů a alternativního vědění usnadnit tím, že se na vyjímky orientují takovým způsobem, jako by to byla tajemství. Tajemství, která mohou být odhalena jen členy rodiny, reagují-li na zvědavost terapeuta, zaměřenou vůči rodině. Na podporu toho můžeme položit řadu otázek, mezi nimi také takové, které se vztahují ke ”krajině dějů” a ke ”krajině vědomí”.[4]
Otázky na krajinu dějů klientům usnadňují uspořádat ”vyjímky” do řady událostí, které se odehrávají v čase jakožto sled určitých dějů. Otázky na krajinu vědomí jim naproti tomu pomáhají přijít na to, jaké významy tento vývoj událostí a dějů zrcadlí v jejich osobnosti[5] a v jejich osobních vztazích.
”Historizace” vyjímek se obzvláště osvědčuje při vytváření alternativních příběhů a nového vědění. Jejich původ může ležet v daleké minulosti, jako by tedy vedl most od přítomnosti do minulosti. Pomocí historizace se ono alternativní a ”lepší” vědění často jeví jako starší nežli to vědění, které je obsaženo v životopisných popisech nasycených problémy.[6]
Často lze historizace vyjímek velmi efektivně dosáhnout otázkami, zaměřenými na zkušenost vně stojících lidí (*”experience of experience” questions*[7]). Například:
Kdybych jako divák sledoval váš život, co bych mohl tehdy s vámi zažít takového, co by mi pomohlo pochopit, jak jste to nedávno dokázal (onu ”vyjímku”)?
Koho ze všech lidí, kteří vás znali zamlada, by nejméně překvapilo, že jste schopni postavit se problémům, které vám činí životní obtíže (schopni této vyjímky)?
Co z toho, co byste mohl zažít jako divák, který je při tom, by tyto lidi přimělo k předpovědi, že jste tohoto kroku ve své současné situaci schopen?[8]
Rád bych porozuměl tomu, o co se opírají tyto vaše pokroky. Kdo ze všech lidí, které znáte, by o

3 V orig. ”Selbst” (pozn. překl.)
4 White M., (1988): ”The process of questioning: A therapy of literary merit?”, in: Dulwich Centre Newsletter, Spring.
5 Jak předeslal na začátku, M. White je praktik, který – dodávám – dovede operovat s pojmem osobnosti, aniž by si dělal starost s tím, že tento pojem patří do jiného slovníku. (pozn. překl.)
6 White, M., (1990): Narrative Means to Therapeutic Ends, N.Y., W.W. Norton.
7 White, M., (1988): ”Saying hello again: The incorporation of lost relationship in the resolution of grief”, in: Dulwich Centre Newsletter, Spring.
8 Můžeme si představit tuto a podobně náročné otázky převyprávěné do formy krátkého příběhu, např.: Představte si malou mušku na stropě, která se na vás dívá a potom zaletí za vaším přítelem, aby mu sdělila šťastnou novinu o vás, která ji tolik zaujala. Co mu to asi řekla, že jej to přesvědčilo, že jste z toho venku? (pozn. překl.)

tom nejspíš mohl podat zprávu? A co myslíte, že by mi tito lidé o tom mohli říci?

Mocenské praktiky

Michel Foucault věnoval značnou část svého díla analýze ”mocenských praktik”, z nichž je vytvořen moderní subjekt.[9] Zkoumal historii ”umění ovládat lidi” od 17. století a podrobně popsal četné praktiky Já a zacházení s osobními vztahy, k nimž byli lidé naváděni, aby se do nich vpravili. Protože tyto praktiky vedou lidi k tomu, aby svůj život utvářeli podle panujících norem, můžeme je chápat jako techniky sociální kontroly.

Foucaultova koncepce popisuje moderní moc, která je svou povahou a svými účinky ”pozitivní”, nikoli ”negativní”[10]. Foucault vyšel z toho, že ústřední mechanismus této moci není represívní, ale produktivní – že lidský život je skutečně utvářen teprve touto formou moci. Praktiky této formy moci obrábějí lidské bytí na nejhlubší rovině, včetně gest, žádostivosti, těla, zvyků, atp.[11] Přirovnal je k určité formě ”drezúry”. Nadto Foucault ukázal, jak mechanismy tohoto moderního systému moci ve skutečnosti vedou lidi k tomu, aby pracovali na svém vlastním podmanění, stali se ochotnými podílníky ve vnášení disciplíny do svého života a dohlížení nad ním. Lidé se proto aktivně účastní ”vykonávání” této formy moci. Neustále svůj život hodnotí a vykonávají nad sebou dozor. Také svá těla drezúrují do ”poddajné” formy.

Foucault se snažil odhalit mocenské operace v mikroprostředí a v hraničních oblastech společnosti: na klinikách, ve vězeních, v rodinách, apod. Pro něj to byla tato lokální dějiště, kde byly mocenské praktiky vybroušeny do perfektní podoby. Teprve skrze ně je moci umožněno rozvinout svou globální působnost. Foucault argumentuje, že na těchto lokálních scénách vychází působení moci nejočividněji najevo.

Podle Foucaulta byl tento moderní mocenský systém spíše decentralizovaný a ”inkorporovaný” než centralizovaný a prosazovaný shora dolů. Z toho plyne, že pokusy o přetvoření mocenských vztahů společnosti musejí být zaměřeny právě na mocenské praktiky těchto místních úrovní – na oblasti každodenních sociálních praktik, které jsou vnímány jako dané. Ve svém zkoumání historie nástrojů a institucí, s jejichž pomocí byly tyto praktiky dovedeny k dokonalosti, se Foucault (1976) ztotožňuje s Benthamovým panoptikem jako s ideálním modelem této formy moci. Jde o systém, v němž

zdroj moci zůstává pro ty, jichž se nejvíce týká, neviditelný;
jsou lidé ve své zkušenosti podrobení izolovaní;
jsou lidé vystaveni ”neustálým pohledům” a ”normujícím úsudkům”;
lidé nerozpoznávají, kdy jsou a kdy nejsou vystaveni dozírající kontrole;
jsou lidé nabádáni k tomu, aby se neustále hodnotili, kontrolovali a zpracovávali své tělo a mysl k poddajnosti;
moc zůstává anonymní do té míry, do jaké ti, kteří se účastní podmaňování druhých, fungují naopak jako ”nástroje moci”.

Dekonstrukce a terapie

V terapii přispívá objektivace těchto důvěrně známých mocenských praktik (které se zdají být samozřejmé) rozhodující měrou k jejich dekonstrukci. Tato objektivace vede lidi k externalizujícím rozhovorům, které ”z důvěrně známého činí exotické”. Tímto způsobem si mohou k těmto praktikám vytvořit svůj postoj.

Tato externalizace klientům umožňuje:

poznat ony praktiky Já a zacházení s osobními vztahy, které ochuzují jejich život;
odhadnout rozsah vlivu těchto praktik na jejich vlastní život a na život druhých lidí;
poznat, jak přišli k tomu, že musejí dozírat na svůj vlastní život a na život druhých;
zajímat se o lokální politiku mezilidských vztahů.

Díky zkušenosti, že s těmito praktikami už nemusejí souhlasit, se lidem daří je zpochybnit. V terapii

9 Foucault, M. (1976): Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses. Frankfurt: Suhrkamp. Foucault, M. (1977): Sexualität und Wahrheit, Bd. I. Der Wille zum Wissen, Frankfurt: Suhrkamp.
10 Foucault, M. (1978): Dispositive der Macht, Berlin: Merve.
11 Zajímavé srovnání najdete v Konsu číslo 9 (Luhmann, N.: Láska jako symbolicky zobecněné médium komunikace) (pozn. řekl.).

jsem s klienty pracoval na zproblematizování mnoha praktik.
Když se klienti pustí do externalizujících rozhovorů, mohou s jejich pomocí takové mocenské praktiky objektivovat. Vstupují tím do volného prostoru, který jim umožňuje orientovat se v alternativách, jež odporují dosud praktikovanému – sebeomezujícímu – zacházení se sebou a s osobními vztahy. Tyto rozpory, které nazývám ”vyjímkami”, podněcují k exploraci a k pojmenování alternativních a přiměřenějších způsobů zacházení se sebou a s osobními vztahy. Nadto u klientů podporují vize budoucnosti, jak by mohl jejich život vypadat jinak v konkrétních věcech.
Stejně jako znovuodhalení a znovuoživení alternativního vědění je také tato práce dalekosáhle ”archeologické” povahy. Rozličné alternativní praktiky, vzkříšené tímto procesem, vytvářejí alternativní kompetenci pro řešení problémů.

Praktiky vědění
Profesionalizované vědecké disciplíny úspěšně rozvinuly určitou jazykovou praxi a odpovídající techniky, z nichž naléhavě vyplývá, že mají přístup k pravdě tohoto světa. Tyto metody a techniky posilují lidi ve víře, že odborníci těchto disciplín disponují objektivními a nepředpojatými popisy skutečnosti a lidské povahy.[12] To znamená, že jistí representanti, vyškolení ve zvláštních metodách – technikách, týkajících se schopnosti ducha vstoupit v kontakt se skutečností – jsou přednostně zmocněni k výpovědím, které přesahují jejich osobní zkušenost. Takové jazykové praktiky zprostředkují jistý styl mluvení a psaní, který je považován za racionální, neutrální a uvážlivý a který klade důraz na požadavek platnosti výpovědi a na neosobní hledisko experta. Takové praktiky činí z perspektiv a názorů mluvícího a píšícího člověka něco ”netělesného”. Způsob, jakým je vědění mluvícího a píšícího vyjadřováno, je prost takových informací, které by mohly posluchači nebo čtěnáři objasnit podmínky, za nichž tento expertní pohled vznikl.
Takové praktiky mluvení a psaní jsou zpodobením vědění, které je ”všeobecně a jednotně” platné. Taková zpodobení zahalují dobové názorové rozpory, které jeho vzestup doprovázely, včetně mnoha odporu proti němu. Pro lidi je těžké zpochybnit toto ”všeobecně platné a jednotné” vědení, protože jazykové praktiky, které jím byly vytvořeny, obsahují ”vestavěné” zákazy proti všem otázkám, které by mohly být k jeho sociálnímu/politickému/historickému kontextu vzneseny.
Tím, že jsou posluchačům/čtenářům upírány tyto kritické informace, prožívají jisté ”napětí”. Nemají k dispozici potřebné informace, nutné pro ”převzetí” vyjadřovaných názorů a pojetí, čímž je spektrum jejich možných reakcí na ně dramaticky omezeno. Posluchači/čtenáři se buď mohou k vědění expertů připojit, nebo se kvůli němu rozhořčit. Dialog o různých hlediscích je ale nemožný.

Popis, který neobsahuje žádnou kritickou reflexi svého východiska, na základě kterého byl formulován, nemůže sloužit žádnému jinému principu než zájmům, které souvisejí s nereflektovaným vztahem zkoumajícího k předmětu svému zkoumání (srov. Bourdieu[13]).
Otevřená, vágní, časová a proměnlivá povaha světa byla těmito diskusemi o pravdě obrobena do podoby světa uzavřeného, stanovitelného, pevného a trvalého. Jiné způsoby mluvení/psaní byly zneviditelny nebo byly,jakožto druhořadé, většinou vykázány do patřičných mezí. Tyto ”druhořadé” způsoby mluvení/psaní jsou uznány, jen když jsou ”náležitě” opatřeny veškerou úctou vůči uznaným formám.

Dekonstrukce a terapie
Terapeuti mohou přispět k dekonstrukci vědění expertů jednak tím, že sebe pojímají jako ”koautory” alternativního a pro ně samotné ”stravitelnějšího” vědění, jednak tím, že spolu s klienty vytvářejí kontext, který klientům přiznává přednostní právo na vlastní autorství takového vědění a takových praktik. Zobrazíme některé z ”terapeutických” praktik, vycházejících z této perspektivy. Nejde ovšem o úplný seznam: další z těchto praktik již byly diskutovány na jiném místě.[14]
Terapeuti mohou účinně oslabovat předpoklad, že mají privilegovaný přístup k pravdě, tím že své

12 Feministické autorky a feminističtí autoři považují tuto jazykovou praxi za jednoznačně patriarchální a snaží se proti ní postavit etiku obezřelé mluvy, orientované na kontext.
13 Bourdieu, P. (1988): Homo academicus, Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 15.
14 White, M. (1990): Narrative Means to Therapeutic Ends, Norton N.Y.

klienty neustále prosí o pomoc ve své snaze o porozumění. Toho lze dosáhnout tím, že si vyjasňují, jakou měrou je jejich účast na terapii odkázána na zpětné zprávy jejich klientů o tom, jak oni terapii vnímají. Vnímání terapie ze strany klientů se ukázalo jako zcela podstatný faktor jejich orientace a jako jediná možnost pro terapeuta, jak vědět, co je a co není užitečné.
Prakticky jde o to, že se terapeuti ptají klientů po důvodech, kvůli kterým jsou určité myšlenky, které se vynořily v průběhu rozhovoru, důležitější než jiné. Co považujete na těchto pohledech, závěrech, názorech za obzvláště významné a užitečné? Které upřednostňované výsledky reálného života klientů jsou spojené s určitými perspektivami, závěry, názory?
Terapeuti mohou zpochybnit myšlenku, že disponují expertním věděním tím, že své klienty stále osmělují, aby hodnotili konkrétní dopad terapie v jejich životě a v jejich osobních vztazích a aby posuzovali, jakou měrou jsou pro ně tyto výsledky žádoucí. Tato zpětná vazba terapeutům pomáhá mít otevřeně a přímo před očima morální a etické důsledky své práce.
Terapeuti mohou narušit představu, že disponují objektivními a nepředpojatými poznatky o skutečnosti. Aby zabránili možnosti, že se klienti cítí být tlačeni určitým směrem, lze klienty vyzvat, aby vedli se svým terapeutem rozhovor o jejich rozhovoru. Důsledkem toho jsou naopak terapeuti schopni dekonstruovat reakce klientů (jejich otázky, komentáře, myšlenky a názory) tím, že je vztahují ke kontextu osobních zkušeností a fantazií. Na této cestě terapeuti přispívají k vytvoření situace, ve které jsou klienti spíše schopni za sebe rozhodnout, jak chtějí tyto reakce zpracovat.
Nadto se můžeme při práci reflektivního týmu pokusit jeho členům rozmluvit případný sklon ke staromilským strukturalistickým a funkcionalistickým diskurzům o pravdě; podněcováním k vzájemným rozhovorům o vlastních reflexích budou tyto reflexe pravděpodobně stavěny také do kontextu jejich osobních zkušeností a fantazií. Možnosti volby člověka jsou umocňovány osobním charakterem vědění členů týmu.

Závěry

Ony terapeutické praktiky, které bych chtěl označit jako dekonstruktivní, u klientů podporují jemný cit pro prostředky, které mají sami k dispozici. Tento cit vzniká ze zkušenosti, že už nejsou pasívními ”pasažéry” svého života, nýbrž že mohou aktivně převzít řízení; že jsou schopni mít vliv na vývoj své existence ve smyslu osobně žádoucích výsledků. Pocit osobního autorství je založen na zkušenosti volby, na možnosti dalšího vývoje vlastního života ve smyslu alternativního a žádoucího vědění, popřípadě nových praktik a způsobů života.
Terapeutické praktiky, které označuji jako dekonstruktivní, klientům umožňují se odloučit od způsobů omezujících jejich život. Dekonstruktivní praktiky terapeutům dovolují cvičit jejich citlivost pro ”tajemství” a jejich klienty provokují ke zvědavosti, ke zvědavosti vůči převládajícímu a dosud samozřejmému vědění, resp. vůči praktikám, které určovaly jejich život. Současně umožňují vyvolat fascinaci možnými alternativními zobrazeními vlastní identity. Taková alternativní zobrazení se tak stávají skutečně ”životaschopná”.
Zdůraznění zvědavosti v souvislosti s těmito dekonstruktivními praktikami není v žádném případě nové a mohu zde odkázat na Cecchinovu rekapitulaci tohoto pojmu.[15] Na závěr bych čtenáři nechtěl upřít jeden z cenných vývodů Michela Foucaulta k tomuto tématu:

”Zvědavost je zlozvyk, který byl postupně stigmatizován křesťanstvím, filozofií a dokonce jedním určitým pojetím vědy. Zvědavost, neužitečnost. To slovo se mi však líbí. Pro mě znamená něco docela jiného: probouzí ”účast”; probouzí obezřelost vůči tomu, co existuje nebo by existovat mohlo; pohotovost vnímat to, co nás obklopuje, jako něco vzácného a jedinečného; jistá nepoddajnost, lámající naše důvěrné zvyklosti a umožňující ty samé věci pozorovat jiným způsobem; nedbání tradičních hierarchií toho, co je obvykle považováno za důležité a podstatné.”[16]

15 Cecchin, G. (1988): ”Zum gegenwärtigen Stand von Hypothesen, Zirkularität und Neutralität. Eine Einladung zur Neugier”, in Familiendynamik 13, 3, s. 190 – 203.
16 Foucault, M. (1989): Foucaults Live, New York: Semiotext(e).